

פרידה מפולין

על הפואימה 'צו פוילן' מאת אברהם סוצקבר *

"There is a kind of poetry into the judgment of which ulterior ends directly and essentially enter; a kind part of whose value is directly derivable from the value of the ends with which it is associated."

(I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism*, New York: Harcourt, Brace and Co., 1925, p. 77)

במכתב לאימו התוודה המשורר הרומאנטיקן הפולני יוליוש סלובאצקי, שלא הבין כיצד ידע המשורר ביירון לכתוב ממש במקום ההתרשמות (Młotz) (1983:238) ואילו סלובאצקי עצמו לא היה מסוגל לכתוב במקום הימצאו, ואפילו לא לשהות זמן רב במקום אחד. בשנת 1836 הוא עזב את ביתו ברומא והפליג לטיוול ביוון, מצרים וארץ-ישראל. וכך מספר צ'סלאב מילוש: 'הנסיעות בכלל, ולארצות המזרח התיכון בפרט, סיפקו למשורר געגועים רומאנטיים לשינוי מתמיד של נוף ורשמים' (שם, שם). הצורך של המשורר סלובאצקי לחבר את יצירותיו בשלווה ואף להיטלטל ולנסוע כדי להמריץ את דמיונו, הוא גם מנת חלקם של סופרים אחדים, בני המאה העשרים. אברהם סוצקבר, לעומת זאת, שייך לקבוצה קטנה מאוד של משוררים בעולם, אשר הצליחו לכתוב שירים מרשימים בתנאים מדכאים ביותר. הפואימה 'צו פוילן' (אל פולין) לא נכתבה בגיטו וילנה או ביערות, כשירים רבים שהמשורר כתב, אלא בפולין שהיתה כבר 'חופשית' כביכול, בין יולי לספטמבר 1946.

עם תום המלחמה מצאה את עצמה שארית הפליטה בפולין תוססת ומסוערת, עת ממשלה קומוניסטית עמדה להשתלט עליה, על אף התנגדותו של רוב העם הפולני. מידת השתתפותם של יהודים במשטר החדש נופחה בהגזמה, דבר שהכביד והחמיר את האווירה, אשר היתה רווייה למדי באנטישמיות גם בלאו הכי. פולנים, שהשתכנו בבתים או אף השתלטו על מינהל עסקים, שהיו שייכים לפנים ליהודים, חששו לאבד את הרכוש שנפל לידיהם בעקבות המלחמה והשוואה. בין שחרורה של

* הרצאה שהושמעה לכבוד אברהם סוצקבר באוניברסיטת חיפה, במרץ 1988.

פולין בראשית 1945 ועד אמצע דצמבר 1947 ניספו בפולין כ-1,500 יהודים, רובם ככולם מבין החוזרים 'הביתה' מברית-המועצות (Abramsky 1986:10).

הפוגרום המפורסם ביותר באותה תקופה התחולל ב-4 ביולי 1946 בעיר קיאָלץ. 42 יהודים מצאו בו את מותם (Borwicz 1986:193).

כתיבת הפואימה 'צו פוילן' אפשר שהתרחשה בימי הפוגרום בקיאָלץ, אך אין בה תגובה ספציפית לאירוע זה. יש בה לעומת זאת הד לכל מה שקרה ליהדות פולין בשנות המלחמה ובתקופה הקצרה שלאחריה.

במאמרו החשוב על הפואימה מסכם חנא שמרוק את ההיבט ההיסטורי של היצירה בזו הלשון: "צו פוילן" דארף אויך באַטראַכט ווערן ווי אַ ביז גאַר וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט, וואָס האָט אויף דער הייסער מינוט פֿאַרפֿיקסירט אויף אַ קינסטלערישן אופֿן די שטימונגען און ווידעראַנאַנדן פֿון אַ פֿינלעכער תקופֿה' (שמערוק 1983: 281).¹

זוהי שירת הפרידה של המשורר אל פולין. הדובר בה הוא גם יחיד וגם נציג של דורו. הפואימה מעלה הן ויכוח פנימי והן גילוי-דעת ציבורי. המשורר אמנם כבר החליט לעזוב את הארץ, אך בפואימה הוא מייצג את כל אותם היהודים, האחוזים בשרשיהם בלשון פולין ובתרבותה, שעדיין טיפחו את התקווה לבנות מחדש את היישוב היהודי בן אלף השנים. כל אלה ביקשו – לפחות עד הפוגרום בקיאָלץ – להישאר בפולין.

החל משורת הפתיחה של הפואימה אפשר להבחין במורכבותה ועושרה, לאמור: 'דו עלטערע שוועסטער פֿון היימערד פֿון מיינער!' (את, האחות הבוגרת של אדמת מולדתי!). אפשר ששורה זו היא הד לפתיחת פאן טדיאוש של אדם מיצקביץ'. האפוס הפולני הגדול, השזור כמוטיב בפואימה 'אל פולין, פותח במילים: 'Litwo! Ojczyzna Moja' (ליטא! מולדתי!).

ליטא עולה כעין מוזה, הנושאת עימה ברכה לאנשים הפשוטים בחיי היומיום שלהם. מיצקביץ' כתב את פאן טדיאוש מתוך כוונה להתרחק מן המריבות האידיאולוגיות שסבבו אותו. מגלותו שבפאריס הוא השקיף בעיני רוחו אל חבל-ארץ-נעוריו, אל ליטא. ב'טריקת הדלת בפני שאונה של אירופה' – כפי שהתבטא – הוא מצא את המרחק האסתטי המתאים הנדרש לחיבורה של אידיליה (Młósz) (1983: 227). המשורר הפולני צ'סלאב מילוש מעריך, שמיצקביץ' מצא את המרחק האסתטי המושלם. דבר זה מוכח, לדעתו, בטיבה המיוחד של מידת ההומור שהשתזרה בכל שורה שבאפוס, בו העלה האמן זכר לעולם שָאָבּוּד אָבּד לנצח.

אף הפואימה 'צו פוילן' מתייחסת בעצם אל עולם שאינו קיים עוד, עולם שהושמד באלימות אכזרית, רק תמול-שלשום, לנגד עיני המשורר. יתר על כן, המשורר אברהם סוצקבר לא ישב ספון אי שם בפאריס, אלא כרע דווקא על משואות אותו עמק הבכא בפולין, ולא היה תלוש ומרוחק ממושא תיאוריו. עלילת פאן טדיאוש מסתיימת לפני כשלוש צבאות נפוליאון בשנת 1813. אפשר מפני שמיצקביץ' ביקש לשמור על האופי האידילי של יצירתו. למוזה של מיצקביץ' יש סבר פנים יפות. ואילו המוזה של אברהם סוצקבר ב'צו פוילן' היא רבת פנים.

שורת הפתיחה של 'צו פוילן' מתייחסת פשוטה כמשמעה לתרבות הפולנית, אשר

יהודים רבים אימצו לעצמם, אף מבלי להינתק מהווייתם כיהודים. 'האני' הדובר בפואימה הזאת הוא – פחות או יותר – המשורר עצמו. אף הוא שייך לאוהדי תרבות פולין. להלן הוא אומר:

'עס וואָגלט אויף ס'ניי דיין פֿאַרבענקטער ציגיינער' (ושוב יצא לנרודיו הצועני שלך הנכסף אליך) (שיר א', שורה 2).

בליבו של הדובר אצור עדיין חזיון של פולין, אשר בה שוויון לכל אזרחיה; פולין שבה מכבדים יהודים כפי שמכבדים את בעל האכסניה יאנקל בפאן טדיאוש של מיצקביץ'. אלא שלנגד עיניו רואה הדובר מציאות עגומה ומרה, והוא מסיים ארבעה מתוך חמשת פרקי השיר במילים 'Smutno mi, Boże!' (עצוב לי, אלי!).² נימת הקינה עוברת בפְּשְׁנֵי לאורך כל הפואימה, הצער העמוק גובר על הצורך לדון לכף חובה ולסלק חשבונות, והרי כבר י"ל פרץ אמר: 'נקמה איז נישט קיין יידישע זאַך' (נקמה אינה עניין יהודי).

הדובר היהודי מונע מכוח האסוציאציות שלו מתחומה של הספרות הפולנית. הוא מזכיר את אדם מיצקביץ', יוצרו של יאנקל, היהודי המפורסם ביותר בספרות הפולנית. הוא מזכיר את יוליוש סלובאצקי, מחברו של 'אנהלי', שיר על גלות מיתולוגית בסיביר, ושל 'Hymn' (המנון), בו הוא משמיע את קריאתו-אנחתו 'Smutno mi, Boże!'. מפורש גם בשמו המשורר הרומאנטיקן ציפריאן נורביד ושירו בשבח יהודי ורשה בימי המרד של 1863 (Norwid 1986: 336-377). לא נזכר שמו של זיגמונט קראשינסקי, אפשר מפני נטיותיו האנטישמיות. ומה בדבר לשונו של אדם מיצקביץ' במרחבי פולין המשוחררת ודרכיה?

--- מיצקעוויטשעס לשון

באַגעגנט מיך שטויביק. זיין גלאַנץ איז ניטאָ שוין.

ס'איז ניט ווי אַ מאָל, ווען געקלונגען האָט גרויס עס צוזאַמען מיט יידיש.

--- (סוצקעווער 1963: 567)³

קשה להעלות על הדעת, שהמשורר אמנם האמין אי-פעם ביחסי-גומלין תרבותיים הדוקים ושלמים כליכך, אך הדובר בפואימה רוצה להאמין שכך היה. אפשר שהרמת גביעי הבדולח ושתית 'לחיים' אכן התרחשו במציאות... אלא שזו רק מחציתו של הדימוי הנ"ל. סופרים יהודים הכירו את הספרות הפולנית והוקירוה. לא כן – הסופרים הפולנים, פרט ליוצאים מן הכלל, נדירים וחריגים. ההתעצמות בליבו של הדובר בין אהבתו ללשון הפולנית וספרותה לבין סלידתו מן השנאה ליהודים, שרווחה בימים ההם בפולין, באה לידי ביטוי בשורות הבאות, האחוזות זו בזו באמצעות החרוז:

און וויפֿל עס זאָל מיר ניט וואַרְגן דער ייִאוש –

דערפֿרישט מיך דער זוניקער קוואַל פאַן טאַדעוּש.

(יִחְנוק אוֹתִי מֵר הַיִּאֻשׁ פֶּאָשֶׁר יִחְנוק –

יִאֲצִיל עָלַי הַמַּעֲעֵן הָאוּרִי שֶׁל פֶּאָן טַדִּיאֻשׁ וִירֶעֱנֵנִי)

(שיר א', שורות 17-18).

מבחינה היסטורית ניתן לאשר, שחיי היהודים בפולין זכו לשגשוג רב יותר מאשר בכל ארץ אחרת. אפשר שהישרדות העם היהודי הובטחה הודות למקלט שפולין העניקה ליהודים במשך מאות שנים, מן המאה ה-13 ואילך. היו תקופות רעות, היו תקופות טובות וטובות־מהן, אך התרבות היהודית לא חדלה מלהתפתח והאוכלוסייה היהודית גדלה ורבחה מדור לדור. המדינה הפולנית העצמאית, שהוקמה עם תום מלחמת העולם הראשונה, היתה רוויה מגמות אנטישמיות, אך מידת הדמוקרטיה במשטרה יצרה קרקע פוריה לפריחתה של תרבות יהודית, שלא היתה כמותה בשום מקום אחר. ואמנם היו יהודים וגם פולנים שנדבקו והאמינו באידיאל של הרמוניה פולנית־יהודית. בשירים הראשונים של 'צו פוילן' ניתן לקלוט את מוטיב הדו־קיום, המתנגן כציפייה והבטחה. הדובר מכריז, שהוא סולח למשוררי פולין וזמריה הטובים, שהיו 'פֶּאַרליבט אין דיין מיאוסקייט ווי אין דיין שיינקייט' (מאוהבים בכיעורך כביופייך) – (שיר א', שורה 35). אף כי מייללים הם לא פעם ככלבים בודדים בין זאבים, אף מנסים לְהִזְדָּאב ('געפרוויט זיך פֶּאַרוואַלפֶן', שם, שורה 37) – אך אין זה מצליח בידם, כי הם יוצרים שירי־טבע נפלאים ותרומתם לשירה הפולנית עצומה כתרומתם של בולסלאב ליאָשמיאָן או יוליאן טובים ('יוליאן בן טובים' – שם, שורה 44).

ולא הרי פֶּאַן טְדִיאַוּש כהרי רגש־שלי־אוש. אין להעלותם בכפיפה אחת ואין למדוד אותם בקנה־מידה אחד. היאוש אינו מתפוגג – והשיר הראשון של הפואימה מסתיים במילותיו של יוליוש סלובאצקי 'Smutno mi, Boze!' (עצוב לי, אלי).

אף בשיר השני של 'צו פוילן' עולה מוטיב הקירבה והשותפות בין יהודים לפולנים. ניתן לחוש כאן – בדומה לעתים קרובות בשיריו של אברהם סוצקבר – תיאום קולי המצביע על הארמוניה במשמעות. אף פתיחתו של השיר מפליאה בצליליה: 'דאָס ווייסל פֶּון אויג איז געווען מיר דיין ווייסל' (כבבת עיני היתה לי הוויסלה).⁴ נופה של ורשה השתלב אורגנית בספרות יידיש, ואפילו מזג־האוויר הפולני התיחד:

אָ, ברעגן בייטייכיקע, פֶּאַרביק און ראָשיק,
וּוּ חתונות ווירבלען אַרום שלום־אָשיק,
וּוּ ס'פִּינקלען נאָך בענטשליכט אין באָבעשע ליכטער,
וּוּ גויִשער ווינט איז אַ ייִדישלעך־פֶּיכטער!

(הו, גדות הנהר, ססגוניות והומות,
שם חתונות מסתחררות באורח שלום־אָשי,
ונרות של שבת נוצצים עוד בפמוטי סבָתָא,
והרוח הגוייית רוויה לחלוחית יהודית) (שיר ב', שורות 5–8).

יהודי פולין אהבו את מולדתם, וטרחו בה ויגעו בה ובנו אותה לטובת הכלל. ונדמה כאילו עולה בשזירה מושלמת דו־קיום אידיאלי, עד כי:

עס האָבן זיך איבערגעפֿלאַכטן די לידער
פֿון פּויליש מיט ייִדיש, פֿון ייִדיש מיט פּויליש.

(נִשְׁתַּזְרוּ הַשִּׁירִים,

שִׁירֵי פּוֹלְנִית וַיִּיִּדִישׁ, שִׁירֵי ייִדיש ופּוֹלְנִית) (שם, שורות 26-27).

המילים הפולניות, שהדובר משמיע בסיומם של ארבעה מתוך חמשת שירי הפואימה, עשויות במידת מה להדגים את ה'סימביוזה' של שתי הלשונות ולהדגיש את התהום ואת הקרע ביניהן. בכל שיר משירי 'צו פוילן' ניתן להבחין בשילוב של משיכה ודחייה, קירבה וסלידה.

ואמנם ניתן להצביע בתולדות פולין על זיקה ומסירות של האוכלוסיה היהודית אל העניין הפולני, החל בלגיון היהודי שנלחם ב־1794 עם המנהיג הפולני טדיאוש קוסצ'יושקו במרד נגד רוסיה ופרוסיה, דרך שיתוף־הפעולה הפולני־יהודי ב־1861 ובמרד נגד הרוסים ב־1863, אף בהשתתפות היהודים כלוחמים בלגיונות של יוזף פילסודסקי ב־1917-1918, לקראת עיצובה של הרפובליקה הפולנית העצמאית, שנתקיימה בין שתי מלחמות העולם. אולם המציאות של 1946 קרעה את האידיאל של דו־קיום ואחוות־עמים. הדובר בפואימה תוהה ושואל: מה קרה לנכדו של אותו נביא האומה, מחברו של פאן טדיאוש? אותו נכד, שאירגן יהודים פולנים להילחם למען פולין תחת דגל פולני.

הדובר של 'צו פוילן', כאשר הוא בא לסקור את תולדות יהדות פולין לפני מלחמת העולם השנייה, אינו מבליט בהדגשה את התקופות הקשות, אף לא את האנטישמיות הפוליטית והכלכלית בשנות העשרים והשלושים. מן האנטישמיות אמנם סבלו, אך ניתן היה להחזיק מעמד. בשיר האמצעי, השלישי, יוצא המשורר להתמודד עם הבעיה הכאובה של יחסי פולנים ויהודים בימי הכיבוש הנאצי. והשאלה היא שאלה: באיזו מידה הושיט העם הפולני יד לאזרחי מדינתו היהודים בשעה שעלה הכורת ומכונת הרצח הנאצית השמידה באורח שיטתי את יהדות פולין? 'האני' הדובר מודה, שידוע ידוע לו כיצד נכבשה פולין, לאמור:

איך ווייס, ביסט ניט שולדיק, וואָס פֿינדלעכע האָרדעס
דיך זעגען באַפֿאַלן, ס'איז איטלעכן קלאָר דאָס.

(אַנִי יוֹדֵעַ, אֵינֶךָ אֲשֶׁמָּה שְׂגֹדוֹדֵי אוֹיְבִים

הַתְּנַפְּלוּ עֲלֶיךָ, הֲרֵי זֶה נְהִיר לְכֹל) (שיר ג', שורות 1-2).

במערכת ספטמבר 1939 הקצרצרה לחמו גם חיילים יהודים במסגרת הצבא הפולני שהובס ונופץ. ואין להבדיל בין קבר לקבר, טוען הדובר. היום ידוע לנו, שמתוך מאה אלף יהודים, ששרתו בימים ההם בצבא הפולני נהרגו ונפצעו באותה המערכה 20,000 איש (קרקובסקי תשמ"ז: 160). אך מה קרה עם הכיבוש הגרמני? לאמור:

נָאָר קוּיִם הָאָט פֿאַרקנעכט דיך דער קנעכטישער שוּנא -
הָאָסטו שוּיִן בײַם טרײַבן די יִידן אין בוּינע
אַ שרעקלעכע פֿרײַהײַט באַקומען ווי קײן מאָל,
און הָאָסט אויפֿן פֿײַער געגאַסן נאָך בוּימל.
(אַך בְּרַגַע שְׁשַׁעבֵד אוֹתָךְ הָאוֹיֵב הַמְשַׁעבֵד -
וּבְשַׁעַת גְּרוּשָׁם שֶׁל הַיְהוּדִים לְבֵית־הַמִּטְבָּחִים
קַבְּלֵת חֲרוֹת נוֹרָאָה, יוֹתֵר מִתְּמִיד,
וְהוֹסַפְתָּ לְשַׁפֵּךְ שָׁמֶן אֶל הָאֵשׁ הָאוֹכְלֵת) (שם, שורות 9-12).

מן הראוי לציין, שעד עצם היום הזה נמצאים היסטוריונים, מהם יהודים ומהם פולנים, החולקים על דעה זו, פחות או יותר. ואילו הדובר-המשורר מבקש כביכול לגזור על עצמו שתיקה:

נָאָר אײַךְ הָאָב געפרוּוט זײַך אַליין צו באַצווײַנגען
אײַך זאָל וועגן דאָזיקן אמת ניט זינגען.

(וְאֵילוֹ אֲנִי נְסִיתִי עַל עֲצָמֵי לְכַפּוֹת
לֹא לְשִׁיר אוֹדוֹת הָאֲמֵת הַזֹּאת) (שם, שורות 13-14).

ומפני מה? מפני היחידים שחרגו מהכלל:

פֿאַר מײַר הָאָבן אײַנציקע העלפֿער און רעטער
אַרײַבערגעווייגן פֿיל טוּיזנט פֿאַררעטער.

(בְּעֵינַי שְׁקֵלוֹ עוֹזְרִים וּמוֹשִׁיעִים בּוֹדֵדִים
יוֹתֵר מֵאֶלֶף אֶלְפֵי הַבּוֹגְדִים) (שם, שורות 15-16).

המילה 'פֿאַררעטער' (בוגד) כאילו בולעת את המילה 'רעטער' (מושיע), אך בדינאמיות הרגרסיבית המתחייבת מן החריזה מתייצבות שתי המילים זו לעומת זו כאילו על כפות של מאזניים. ומשקלו של ה'רעטער' מכריע את הכף לזכות, אף כי היו יותר בוגדים משהיו מצילים. אלא שבעיני הדובר עדיף היסוד המוסרי על היסוד הכמותי. אך מכוח אותו החרוז אין הזכאי יכול להתנער מן החייב, והפאתוס נמזג באירוניה.

הדובר מוסיף ומחזק:

אין זכות פֿון דעם אײַנציקן בין אײַך געקומען
דיך ווידער צו ליב הָאָבן מוכן־ומזומן.

(בְּזִכּוֹת אוֹתוֹ יְחִיד הַרִיגֵי מוֹכֵן
לְאַהֵב אוֹתָךְ שׁוֹב. מוֹכֵן וּמְזוּמֵן) (שם, שורות 17-18).

בשורות הבאות קורא הדובר בשמם של פולנים מצילים, אצילי נפש ואמיצי לב,

שסיכנו את נפשם על הצלת יהודים, ומהם שאמנם נפגעו והומתו כאותו שומר־שער, שנתלה על שערו ועליו הכתובת הזועקת 'געהאַלפֿן אַ יודע' (עזר ליהודי – שורה 31).

מכאן הוא עובר לסיפור העצוב ונורא־ההוד של המרד בגיטו ורשה, בו הפעילו אחיו את נשקם 'דעם כבוד צו הייבן/ פֿון לאַנד און זיין פֿאַלק' (להרים את כבוד הארץ והעם – שורות 46-47).

וכאשר הגיטו עלה בלהבות – מה היתה התגובה של הצד הפולני?

– 'ווי זיי טוען זיך פרעגלען' –
געשפּאַט האָבן דינע געפּודערטע דאַמען,
און דורך די לאַרנעטן געקוקט אויף די פֿלאַמען.

-- 'איך הם נצלים שם'
לגלגו גבירותיך המפּרָכּוּת,
והשקיפו במשקפת אל הלהבות) (שם, שורות 48-50).

כך מצטט הדובר דברים בשם אומרם: 'איך הם נצלים שם'. נוסח זה בא כאילו לשקף את הלך־הרוחות בקרב הפולנים, שהיו יוצאים יום ויום ומביטים אל הגיטו הבוער. יש מי ששורות אלו מזכירות לו את שירו המפורסם של צ'סלאב מילוש 'קאַמפּו די פיורי'⁵ מילוש פירסם את שירו בפולין ב־1944. אפשר שסוצקבר אף קרא אותו והתרשם. אפשר גם שלא. מכל מקום ידוע לנו, כי שררה מידה של שמחה לאיד עולות בקרב הקהל שצפה במערכה על הגיטו. קרוב לוודאי, שסוצקבר לא היה מייחס מידה זו לכל הפולנים. מן הראוי לציין, שבשירו של מילוש מצויינים המתבוננים־בגיטו־מבחוץ באדישות כלפי הקורבנות, ואילו כאן, בפואימה של סוצקבר, מיוחסת להם מידה של לגלוג וזחיחות־דעת. ב'קאַמפּו די פיורי' סובלים האובדים מבדידות והתפוגגות האמונה באנושות. לא כן אצל סוצקבר.

הדובר בפואימה של סוצקבר מבקש לשקול את רגשותיו, אף מנסה לרסן אותם ולשלוט בהם. שמא ישפיע עוגמת־נפש ויגרום אי־צדק למישהו. וברגע שעולה בידו ציור גרוטסקי – הוא בולם ועוצר את עצמו. לאמור:

נאַר שוין ביי די רייך וועגט איבער מיר ווידער
אַ צענדליק פּאַליאַקן וואָס זענען ווי ברידער
געקומען אליינוויליק, פֿול מיט פֿאַרמעסטונג
און העלדיש געפֿאַלן ביים שיצן די פֿעסטונג.

(אַבל תּוֹף כְּדִי דְבוּר זֶה יִכְרִיעוּ
עֲשֶׂרֶת הַפּוֹלְנִים שְׁכֵמוֹ אֲחִים הוֹפִיעוּ
כְּמַתְנַדְבִּים הֵם בְּאוֹ, מְלֵאֵי רָצוֹן נְעוּז,
וּנְפִלּוּ כְּגִבּוֹרִים בְּהִגָּת הַמַּעוּז) (שם, שורות 51-54).

עם דיכוי המרד פשטו שמועות משמועות שונות אודות העזרה או העדר העזרה מצד תנועות המחתרת הפולניות כלפי לוחמי הגיטו. ועד היום נשאר נושא כאוב זה שנוי במחלוקת. לפי דעתו של החוקר הישראלי ישראל גוטמן, שהיה בעצמו בין לוחמי גיטו ורשה, לא נמצא ולא נלחם בתוך הגיטו אפילו פולני אחד. לא בשורות הלוחמים, אף לא במפקדת אירגוני הלוחמים היהודים (גוטמן 1977: 413). מעבר לחומות הגיטו היו אמנם פעולות מסויימות, אך הן היו מעטות והתרחשו באיחור. מכל מקום ניתן לציין, שמחבר 'צו פוילן' לא ביקש לנקום באדישים ובמלגלים ובשמחים לאיד, אף לא בבעלי המחלל בשעת החירום. הוא ביקש להזכיר את אותם הפולנים הספורים, שסיכנו את חייהם בהושטת עזרה ליהודים. והיו כאלה.

אף חייו של סוצקבר המשורר ניצלו הודות ללא־יהודייה. (ראה שירו 'מפן רעטעריין', סוצקעווער 1963: 287-288, וכן: 'צום טויט פֿון מפן רעטעריין', סוצקעווער 1963 א': 303). מדובר בגב' ינוֹבֶה פֿרֶטוֹשֶׁבִּיץ'.

בשיר הרביעי מתמודד הדובר עם המציאות שלאחר המלחמה. הוא נוכח בעליל, שקיום יהודי בפולין אינו אפשרי יותר. בסיומו של שיר זה מעלה הדובר את המשורר הפולני יוליוש סלובאצקי, מחבר השיר 'Hymn' (המנון) – ואף חוזר בפעם האחרונה על השורה 'Smutno mi, Boże!' (עצוב לי, אלי), העולה כפזמון חוזר בשיר הפולני, שנכתב ב־1836. שיר זה ידוע לכל ילד פולני, הוא משנן אותו בבית־הספר. המשורר כתב אותו בהיותו באוניה, לא הרחק מחוף אלכסנדריה, והוא ראה בשמיים להקת חסידות שהזכירו לו כמעופן את ביתו ואת ארצו (השווה: שמערוק 1983: 285-287, והערות 13-16 בעמ' 290-291).

אף בפואימה 'צו פוילן' מופיעות חסידות. הן עפות מזרחה, בכיוון אל ארץ־ישראל, ונושאות איתן את דמעות הדובר. אותו עצמו הן משאירות מאחוריהן. כיסופיהם של סלובאצקי ומיצקביץ' (השווה: מיצקביץ' 1953: 386-387, ספר 11, שורות 23-34), גדולי המשוררים של פולין, היו אל פולין, ואילו כיסופיו של הדובר ב'צו פוילן' כבר פנו ממנה והלאה.

את השיר האחרון פותח המשורר במילים 'ס'איז אומעטיק, גאָט מיפנער!', הווה אומר: תרגום לידיש של הפזמון החוזר הפולני, כאילו בא לסמן, שהמשורר נחלץ והשתחרר מן ההשפעה הנפשית של התרבות הפולנית, או שמא לכל הפחות, הכיר בצורך להרחיק את עצמו ממנה. המילים הפולניות כבר לא יושמעו בפואימה מכאן ואילך (השווה: שמרוק 1983: 287).

בלשונו האינטימית פונה הדובר ומתייחס אל בעיות פנים־יהודיות:

-- ווי לאָזט מען איבער

דעם עמק הבכא, די שטיבער, די גריבער?

-- -- כִּיצֵד נוֹטְשִׁים

אָת עמֶק הבְּכָא, אָת הבְּתִים, אָת הקְבָרִים? (שיר ה', שורות 1-2).

וואָס טוט מען דער נעכטן זאָל ווערן נתגלה דעם מאָרגן? - - -

(מה עושים כדי שהאָתמול יתגלה
לפני המָחר? - - -) (שם, שורות 5-6).

ברור לו לדובר: אין עתיד ליהודים בפולין. גם לא יהיה. בנדודיו על פני בתי־הקברות
הישנים של לובלין, קראקא וורשה עולה בליבו דאגה לגורלם של מקומות אלה,
בהם מסומנות תולדות העם היהודי בארץ הברוכה־המקוללת. הוא שואל:

ווי זענען די פֿעלדזן־געקנעטע טיטאַנען,
וואָס זאָלן אויף זייערע פלייצעס פֿון דאַנען
אוועקטראָגן אייך איבער נאַכט דורך אַ בישוף
און איינפֿלאַנצן דאָרט, ווי אַ ייִדישער ייִשובֿ
אויף סניף ווערט געבוירן?

(היכן הם הנפילים הנלווים־ממצוקים,
שיעמיסו על שכמם
ואף ישאו אתכם בן לילה כבמעשה בשוף
וישתלו אתכם במקום בו הישוב
היהודי עומד שם מחדש להולדו?) (שם, שורות 27-31).

מתוך העולם הקודר של בית־עלמין יהודי מוזנח מתחילה רוחו של הדובר
להתרומם. כמעשה אחרון לפני עזיבת פולין הוא מבקר באוהלו של פרץ (הוא קברם
המשותף של י.ל. פרץ, ש. אניסקי ויעקב דינזון). אורו של פרץ נגה גם בגיטאות.
הדובר מגלה בסביבת מצבת־האוהל מקום מחבוא, אליו נמלט והציל את חייו יהודי
מהגיטו. והנה הוא מעלה בדמיונו, שבלילה בלילה, כאשר הפליט הנחבא במצבה
יוצא ממחבואו, הוא קורא את המילים החקוקות על האוהל ומוצא בהן חיזוק
לנפשו. אלו מילותיו של ר' שלמה, הרבי החסידי במחזה 'די גאָלדענע קייט'
(השווה: שמערוק 1983: 288).

הדובר מוצא טעם והשראה בפרידתו מן היהודי האלמוני. הוא נפרד מן המקום,
'נוטל על שכמו את אוהלו של פרץ' ופונה אל העתיד, כאשר נעימתו של ר' שלמה
מתנגנת ומתפעמת מליבו:

אָט אַזוי גייען מיר,
די נשמות - פֿלאַקערן!

(הנה כך אנו צועדים,
הנשמות - לזהבות!) (שיר ה', שורות 69-70).

שורותיו האחרונות של מיצקביץ' בפאן טדיאוש' מחקות את הנוסח הקונבנציונלי של מעשיית-עם פולנית. ב'המנון' של סלובאצקי עולים כיסופים למולדת ולמנוחה, ואילו במילים האחרונות של 'צו פוילך' עולות מכוחו של י"ל פרץ מילות הרצון האדיר להבטיח את קיומו והמשכיותו של עם ישראל.

בספטמבר 1947, שנה אחרי שחיבר את הפואימה 'צו פוילך', נמצא אברהם סוצקבר על סיפונה של האוניה 'פטריה' בדרך לארץ-ישראל. מחווית מסע זה נולד השיר 'שטורעם אויף די וואסערן ביי קרעטע' (סערה בים ליד כרתים – סוצקעווער 1963: 605-606). מלך הסערה מבקש להשמיד את המשורר, ואילו הוא מגיב בזו הלשון:

ענטפער איך דעם שטורעם-קיניג: אויפן זעלבן ים
האָט הלוי זיך געלאָזן פֿון זיין היים דער שפּאַנישער,
און זיין ציון-בענקשאַפֿט, וואָס איך אָטעם אַינן איר פֿלאַם,
וועט דיין קיניגרייך באַהערשן, הערשער דו ווילקאַנישער!

(הריני משיב לַמֶּלֶךְ־הַסֶּעֶרָה: עַל פְּנֵי הַיָּם הַזֶּה
הַפְּלִיג הַלּוֹי מִמַּחֲזוֹ שְׁבִתוֹ מִסְפָּרָד,
וְכִסְפֵי־צִיּוֹן שְׁלוֹ, שְׁאֲנִי נוֹשֵׁם עִתָּה אֶת שְׁלֵהֶבֶתָם,
הֵם אֶת מַמְלַכְתְּ תִהְיוּמֶךָ יְדִבִּירוּ, הוּ, אֶתָּה שֶׁר כּוֹחוֹת הַגַּעֲשׂוּ!)

(עמ' 605, שורות 17-20)

וכך שָׁכָה הסערה, מכוח השראתו של ר' יהודה הלוי, המשורר היהודי, המדלג על פני דורות לשמש משענת הצלה למשורר אברהם סוצקבר, משוט להתמודד עם הסערות המתרגשות עליו מבפנים ומבחוץ.

הערות

- 1 ובעברית: 'יש לראות ב"אל פוילך" תעודה היסטורית חשובה ביותר, אשר ברגע הרוטט היא עיצבה וגילמה את הלכי-הרוח והניגודים בתקופה מיוסרת'. ראה גם יאנאסאוויטש 1981: 85, לאמור (בעברית): 'אברהם סוצקבר הוא אחד ה"היסטוריונים" המזמרים הבולטים ביותר של התקופה -'.
- 2 בנוסח הראשון של השיר (זאמלביכער 7, בעריכת י. אופטושווה. ליוויק, ניויורק, 1948, 141-148) מובאות המילים הפולניות באותיות עבריות: 'סמוטנאָ מי, באָזשע!'. השווה: Słowacki 1908: 39-41. שירו של המשורר הפולני פותח ומסיים במילים 'Smutno mi, Boże!', מעין מסגרת של געגועים ויאוש.
- 3 ובעברית: לשונו של מיצקביץ', / פוגשת בי אפופה אבק. זוהרה כבר הועם. / ולא כמו פעם, כשקולה התפעם בגדול / ביחד עם יידיש.

- 4 בידיש ניתן לשמוע את זהות-הקול בין 'ווייסל' (הלובן שבגלגל-העין) לבין 'ווייסל' (שמו של הנהר הפולני הגדול העובר בוורשה הבירה וזורם צפונה אל הים הבאלטי).
- 5 צ'סלאב מילוש: 'קאמפו די פיז'י', זורח השמש ובא השמש, מפולנית: דוד ויינפלד, הוצאת שוקן, תל-אביב, 1981, עמ' 8-10. וכן ראה: שמערוק 1983: 284, וכן הערה 9 בעמ' 290.
- 6 במקור:

I ja tam z gośćmi byłem, miód i wino piłem,
A com widział i słyszał, w księgi umieściłem.
בתרגומו של יוסף ליכטנבום:

גם אני בין הקרואים הייתי, תמד ונין שתיתי,
ואשר ראיתי ואשמע בספר שויתי.

- 7 Na tęczę blasków, którą tak ogromnie
Anieli twoi w niebie razpostarli,
Nowi gdzieś ludzie w sto lat będą po mnie,
Patrzący — marli.
Nim się przed moją nicością ukorzę,
Smutno mi Boże!

(על קשת הזוהרורים, אשר כל כף באדיר / מלאכיך הפיצו על פני הרקיע, / אנשים
חדשים כמאה שנים אחרי / יעיפו מבט — וימותו. / ובטרם אשח לפני אפסותי שלי, /
עצוב לי, אלוהי!)

מראי מקום

Abramsky Chimen, Jachimeczyk Maciej, Polonsky Antony 1986: *The Jews in Poland*, Oxford: Basil Blackwell.

Borwicz Michał 1986: 'Polish-Jewish Relations 1944-1947', In Abramsky: 1986: 190-198.

Miłosz Czesław 1983: *The History of Polish Literature*, University of California Press.

Norwid Cyprian 1986: 'Żydowie Polscy (1861)', *Poezie*, Poznań.

Słowacki Juliusz 1908: 'Hymn', *Pisma* I, Krakow, 39-41.

גוטמן ישראל 1977: יהודי וארשה 1939-1943, תל-אביב, ספרית פועלים.
יאנאסאוויטש יצחק 1981: אברהם סוצקעווער, זיין ליד און זיין פראָוע, תל-אביב, ישראל
בוך, 84-89.

מיצקביץ אדם 1953: פן טריאוש, מפולנית: יוסף ליכטנבום, הוצאת נ. טברסקי, תל-אביב.
סוצקעווער אברהם 1963: פאָעטישע ווערק 1, הוצאת ועד היובל, תל-אביב.
1963 א': פאָעטישע ווערק 2, הוצאת ועד היובל, תל-אביב.

קרקובסקי שמואל תשמ"ז: 'יהודים בצבא הפולני במערכת ספטמבר 1939', קובץ מחקרים
על יהודי פולין, ספר לזכרו של פאול גליקסון, ירושלים, המכון לחקר תולדות יהודי פולין
ותרבותם.

שמערוק חנא 1983: 'אברהם סוצקעווער און פוילישע פאָעזיע: יוליוש סלאוואצקי אין דער
פאָעמע "צו פוילן"', ייחוס פון ליד, לכבוד אברהם סוצקעווער, תל-אביב, 280-291.